

Eősze László

Kodály Zoltán életműve a 21. században

Ritka alkalom a mai, mikor a tudomány, a művészet és a pedagógia képviselői együtt ünnepelhetik azt az alkotót, aki életművében egységbe tudta forrasztani a szellemi életnek ezt a három ágát. Kodály képes volt rá, mert sokoldalúságánál csak szintézissteremtő ereje volt nagyobb. Előbbi az egyre inkább specializálódó szaktudományok korában meglehetősen szokatlan reneszánsz-típusú jelenség. Utóbbi viszont az életmű egész világra kisugárzó erejének biztosítéka.

Sokoldalúságáról ő maga így vallott a Visszatekintés lírai hangú előszavában: „Voltam én is: félkézzel lantos, másikkal néptanító, kubikos, téglahordó, pallér, orvos, ami csak kellett, és szerettem volna minden egyéb lenni, amire csak szükség volt.”

Munkássága minden ágában maradandót alkotott, legfőbb értéke azonban az életmű tökéletes egysége, mely az egyes ágak folyamatos kölcsönhatása révén jött létre. Ez került veszélybe napjainkban, ezért kell beszélnünk róla – hiszen, ha szétszabdaljuk, ízeire bontjuk, azzal magunkat károsítjuk meg.

A születés-fejlődés-hanyatlás-elhalás örök körforgásában egyre fogyatkoznak azok, akiknek még személyes emlékeik vannak róla. Az „*Így láttuk Kodályt*” három kiadásában megszólaló nyolcvan kortársa közül már hatvannál is többen hiányoznak közülünk. Az életben maradtak kötelessége felidézni alakját úgy, hogy a 21. század is hiteles képet alkothasson egyéniségéről.

Csak Verdiéhez mérhető hosszú alkotó pályája hét évtizedet ível át: még a 19. században indult, és negyven évvel ezelőtt, 1967-ben bekövetkezett haláláig tartott. A nagyszombati diák zenekari nyitányának bemutatójáról egy pozsonyi német lap, a *Westungarischer Grenzboten* 1898 februárjában közölt elismerő kritikát. Utolsó, már befejezetlenül maradt Ady-kórusához pedig 1967 februárjában fogott hozzá.

Ha nyomon követnénk pályafutását, csakhamar feltűnne: mennyi támadás érte őt hazájában. Eleinte forradalmian új, népdalok-ihlette stílusáért gúnyolták. Később ugyanezért konzervatívnak bélyegezték. Igaztalan vádak alapján elszenvedett két éves szilenciuma után „kútmérgezésnek” minősítették zeneakadémiai működését. (Igaz, Bartók szinte ugyanakkor a „legnagyobb magyar zeneszerző-pedagógusnak” nevezte őt...)

A harmincas évek közepén egy klerikális folyóirat „destruktívnek” mondta művészetét. Ez legalább annyira érthetetlen, mint a háború utáni diktatúra pártkatonáinak véleménye, mely szerint Ő klerikális komponista. De elhangzott vele szemben ekkoriban a „narodnyikság” vádja is.

Változó korszakok egymásnak is ellentmondó vádaskodásai azért sújthatták Kodályt, mert tántoríthatatlan jellemként haladt a maga útján, változatlan célja felé.

Igaz lenne hát a régi bölcsesség, hogy „Senki sem próféta a saját hazájában”? Kodály ellene mondott ennek a gondolatnak. Szerinte „Ha valaki saját hazájában nem próféta, másutt sem lehet az. Az internacionális siker titka épp abban áll, hogy ne akarjunk internacionális sikereket aratni.” Kijelentését életművének halála utáni sorsa hitelesíti. Bár itthon még ma sem egyértelmű megítélése.

Egy idő óta a történetírás majd minden ágában és a publicisztikában is megfigyelhetők – mintegy a szerző korszerűségének bizonyítékaként – deheroizálási törekvések. Ez a szándék árnyat vetett olykor Kodály Zoltánra is. Van-e valós alapja a néha csak szóban, máskor írásban megfogalmazott véleményeknek?

„Konzervatív” – hangzik el néha még ma is. E latin eredetű kifejezésnek legalábbis két igen különböző magyar olvasata van: hagyományörző illetve maradi. Kodály, a folklorista, aki a régi népdalok nyelvén kívánta a magyar műzenét megújítani, természetesen hagyományörző volt. Talán meglepően hangzik, mégis nyilvánvaló, hogy épp ezért nem lehetett maradi. Hiszen a népdalok gyűjtése, feldolgozása a huszadik század elején értetlenül fogadott, sokat támadott, forradalmi gondolat volt. Ezért is tekintették akkor úttörőnek Európa-szerte, s nevezték „ifjú barbárnak” Párizsban. Célja később sem változott. Nemzeti klasszikusként is azt vallotta, hogy annak, amit csak a parasztság őrzött meg, noha régen mindenkié volt, újra az egész nemzet kincsévé kell válnia. Csak provinciális gondolkodású körök tarthatták ezt nacionalizmusnak, mert nem értették meg, hogy Kodály eszméje magasabb rendű: a nemzettudatában megerősödött, európai műveltségű magyarságot hirdet. Csupán kiindulása hungarocentrikus, a cél, ahová megérkezni kíván, az egyetemes európai értékek világa.

Kodály tudomásul vette, hogy a háború utáni rendszer ugyan ellenségének tartja őt, és egyetértésére nem számít, együttműködésére azonban – nemzetközi tekintélye miatt – igényt tart, sőt elismerését sem tagadhatja meg tőle. Alapelveit sosem adta fel, de értette a módját, hogy nagy célja érdekében felhozott érveit az éppen aktuális formában fogalmazza meg. Ha szükségesnek tartotta, hivatkozott Pavlovra, vagy akár Sztálin nyelvtudományi cikkeire is. A tervgazdálkodás bevezetésekor is ezért hirdette meg a maga *Százéves tervét* Ennek lényege az iskolai énekoktatás reformja volt. Célja a zenei közizlés javítása, az európai zeneirodalom remekeinek megismertetése – a zenei írás-olvasás általánossá tételével. A válasz szinte azonnal megszületett: ez utópia. Aki azt hiszi, hogy minden általános iskolát végzett fiatal folyékonyan olvas majd kottát, akár száz év múlva is, az illúziókban ringatja magát.

A békéstarhosi „élményiskola” s az első ének-zenei általános iskola megalapítása Kecskeméten (Gulyás György illetve Nemesszeghy Lajosné úttörő kezdeményezése) biztató kezdetnek ígérkezett. Az előbbi ugyan még 1954-ben felszámolták, az utóbbi azonban lelkes követőkre talált. Még a mester életében több mint százötven iskola vezette be a mindennapos énekoktatást. Bizakodva fejthette ki véleményét még 1958-ban is: „Arra kell törekedni, hogy lassanként minden iskolánk énekes iskolává változzék...” Azt hihette, megértették és elfogadták tételét, mely szerint „Közönségnevelés = közösségnevelés. Írásban egy betű a különbség, de tartalomban annyi se. A közösségi ember formálásához egyetlen tantárgy sem járul annyival, mint a jól vezetett ének.”

Az, hogy Kodály terve illúzió volt-e, vagy csupán nagyralátó, már sosem fog kiderülni. Mára ugyanis ez az iskolatípus jószerével megszűnt. Amit a politikai diktatúra meghagyott, azt a helyébe lépő, „korlátlan uralomra törő pénzvilág” – egy szűklátókörű technicista szemlélet segítségével – elsorvasztotta. Az eredmény: az iskolából kikerülő fiatalok nem kis része nemhogy kottát, szöveget is alig tud olvasni, vagy ha nagy nehezen megbirkózik is vele – nem érti, amit olvas.

Mintha csak Kodály jóslata teljesebben be napjainkban: „Mechanizálódó korrunk olyan úton halad, melynek végén az ember géppé válik” – jelentette ki egyik utolsó írásában.

Még idézzük szavait: „Legyen a *zene* mindenkié!” – de már nem követjük... Az új szlogen: „Legyen az *internet* mindenkié!” Az új nemzedék nagy része képernyőfüggővé vált. Meglehet, azt hiszi, kibékíthetetlen az ellentét a technikai civilizáció és a kultúra, a tudomány és a művészet között. Hogyan győzhetjük meg őket arról, hogy ez tévedés? A technika szinte robbanásszerűen gyorsuló, megállíthatatlan fejlődésével nem jár együtt szükségszerűen a kultúra elsekélyesedése. A tudomány haladása a korról változó művészetnek is tágabb teret, több lehetőséget kínál. Kodálynak és Bartóknak száz éve még súlyos fonográfot kellett magával vinnie gyűjtő útjaira, olyan viaszhengerekkel, melyekre legfeljebb 3-4 percnyi éneket tudott felvenni. (Más kérdés, hogy az így rögzített anyagból is születtek remekművek...) Ma ehhez már elég lenne egy zsebmagnó is.

A mi felelősségünk abban áll, hogy képesek leszünk-e a technika legújabb vívmányait az értékes kultúra szolgálatába állítani. Nem könnyű feladat, hiszen a civilizációs fejlődés fékezhetetlen gyorsulása miatt a jelen idő, ez a megfoghatatlan pillanat, mely a múltat a jövőhöz kapcsolja, már nemigen tekinthető átmenetnek: mindinkább a jövővel való keveredés jellemzi. Egymás mellett, egyszerre léteznek múltból megörökölt eszközök és futurologiát idéző új találmányok. Magától értetődőnek látszik, mégsem könnyen teljesíthető követelmény: ne rabszolgái, hanem urai legyünk a gépeknek, melyek így válhatnak a kultúra támaszává. A kérdés tehát voltaképpen az, hogy össze tudjuk-e békíteni a tudományt s a művészetet.

Kodály ebben is példát mutathat számunkra. Amikor 1946 júliusában a Tudományos Akadémia elnökévé választották, beköszöntőjében így határozta meg

célját: „Egyetlen kvalifikációm e helyre, hogy bennem őszinte nagybecsülés él az Akadémia mind a két, egymással szembe került ágazata [a humaniórák és a reáliák] iránt. Ha sikerül bennük egymás kölcsönös megbecsülését annyira meggyökereztetnem, hogy beköszönt a tartós békesség: missziómat befejezettnak tekintem.”

Kodály életműve a mi gazdag örökségünk. Nem szabad azonban ölnökre hullott ajándéknak tekintenünk. Megőrzése, ápolása felelősséggel jár, s ha ez feladat elé állít, vállalnunk kell.

Kompozíciói helytállnak magukért. A *Psalmus hungaricus*, a *Budavári Te Deum*, vagy a két táncrondó, a *Concerto s a Felszállott a páva* variációk az egyetemes zeneművészet örök kincsei, melyeket játszani fognak világszerte, míg csak élet – vagy legalábbis zeneélet – lesz a földön. Kamaraművei máig kihívást jelentenek a legjobb szólistáknak is. Nagyszerű kórusai megújították az énekarok minden fajtájának műsorrendjét. Közülük jó néhánynak sikerült áttörnie a nyelvi korlátokat: a *Pünkösdőlt*, a *Jézus és a kufárokat*, az *Öregeket* és társaikat már angolul, franciául, németül is éneklük. (Bár talán még örvedetesebb, hogy egyre többször hallhatjuk külföldi kórusoktól is magyarul.) A *Háry János* és a *Székely fonó* értékeit egyre több európai színház fedezi fel. Ökumenikus szellemenben fogant szakrális alkotásai pedig katolikus és protestáns templomokban egyaránt rendre megszólalnak.

Tudományos életműve sem szorul védelmünkre. Középpontjában természetesen a folklorisztika állt. Hatása kisugárzott munkássága valamennyi ágára. Legjellemzőbb vonása, hogy a gyakorlati és az elméleti tevékenység mindvégig egyensúlyban maradt. A népdalgyűjtés-lejegyzés-rendszerezés terén Kodály – akárcsak Bartók – iskolateremtő mester volt. Vitathatatlan nemzetközi rangját úttörő tanulmányaival, s mindenekelőtt az összehasonlító népzene-tudomány megalapozásával vívta ki. Centrális jelentőségű írása *A magyar népzene* című monográfia, sok évtizedes kutatásainak koronája pedig *A Magyar Népzene Tára* életében megjelent öt kötete.

Elévülhetetlen érdemei vannak azonban a zenetörténeti, zeneesztétikai-kritikai, irodalomtörténeti és nyelvészeti tudományok terén is. Írásai – bár terjedelmük szerényebb – felfedezés-számba menő megállapításaik révén megkerülhetetlenek a szakkutatásban. Utolsó nagy terjedelmű publikációja a zene- és irodalomtörténetek számára egyaránt forrásértékű: ez *Arany János népdalgyűjteménye*, a költő száznegyvenkilenc dallamot tartalmazó kéziratának első, kritikai kiadása, melyet Gyulai Ágost közreműködésével készített.

Rendkívüli érdeme Kodálynak, hogy biztos ítéletű, tárgyilagos bírálóként ő teremtette meg cikkeivel a Bartók-esztétika alapjait. Máig érvényes a *La Revue Musicale* 1921-es számában kifejtett véleménye: „Szilárd nemzeti talajra olyan épületet állított Bartók, amelyhez minden nagy iskola hozzáadott valamit [...] és elérte azt az egyetemességet, ami oly ritkán valósult meg a nagy bécsi mesterek óta, a germán és latin népek kultúrájának csodálatos egyensúlyából fakadó nagyszerű egységet.”

Dalkomponistaként Kodály foglalkozott a nyelv zenei elemeinek beható vizsgálatával is. Mint nyelvművelő, a nyelvromlást nem fogadta el tényként, egyszerű változásnak, hanem a nemzeti öntudat fogyatékosságának következményeként értékelte. És ne feledjük: ő indított országos mozgalmat 1937 decemberében a helyes kiejtésért.

Kodály pedagógiai tevékenységét két ágon kell követnünk: egyik, a szakzenészek képzése a Zeneakadémián, mely kinevezésétől nyugalomba vonulásáig, 1907-től 1942-ig tartott; a másik, a közönség nevelése, mely 1925-ben kezdődött, egyre szélesebb körre terjedt ki, és csak halálával ért véget

Zeneszerzéstanárként a 20. század nagy, iskolateremtő mesterei közé tartozott. Hatása messzire kisugárzott világszerte szétszóródott tanítványai révén. Komponistákon kívül volt köztük karnagy, előadóművész, zenetudós, pedagógus, sőt opera rendező és zeneműkiadó is. Eredményességének titkát Járdányi Pál fejtette meg egyetlen, kodályi tömörségű mondatban: „A művész lenyűgöző ereje és a tudós rideg objektivitása: a kettő együtt tette páratlaná az ő pedagógiai munkásságát.”

A közönségnevelés – az ifjúságért érzett felelőssége következtében – szükségszerűen kultúraszervező tevékenységbe torkollott Kodálynál. Az iskolai énekoktatás megújításával, az amatőr kórusmozgalom felkarolásával kezdődött, s az egész ország kulturális életének felpezsdítéséhez vezetett. Fokozatosan alakította ki átfogó zenei nevelési koncepcióját, melyet ma már számos nyelven kötetek tucatjai tárgyalnak. (Ő maga egyébként három szóval fejezte ki lényegét: „ének, népdal és mozgó *do*”). A koncepció a Nemzetközi Zenepedagógiai Társaság 1964-es kongresszusa óta – igazi „hungaricumként” – meghódította a világot Angliában, Amerikában, Ausztráliában, Japánban, sőt már Kínában is intézetek, társaságok alakultak ápolására.

Mi pedig itthon temetjük... Vegyük tudomásul, hogy Kodály sokrétű munkásságának ez az egyetlen ága, amely védelmünkre szorul. Elhalásával nemcsak az életmű tökéletes egysége csorbul, nemzeti kultúránkat is jóvátehetetlen kár éri. Ha a hivatalos szervek lemondanak róla, a civil szférának kell megmentenie.

Mondanivalóm fő célja voltaképp az, hogy felhívjam figyelmüket a következő előadásra, melyet kulturális-szellemi életünknek erről a rendkívül fontos területről, a kérdés legilletékesebb szakértője, a mester egykori munkatársa, Szőnyi Erzsébet fog tartani.

Kodály olyan feladatra vállalkozott, ami nem egy emberre, sőt nem is egy emberöltőre volt szabva. A sors szerencsénkre úgy akarta, hogy már 1905-ben nagyszerű társra leljen Bartók Béla személyében. A művelődéstörténetben ritka, önzetlen és versengésmentes művész-szövetségük, három és félévtizedes együttműködésük teremtette meg a magyar zenetörténet új, dicsőséges korszakát. Joggal emlegetik együtt őket – akár Bachot és Händelt, vagy Lisztet és Wagnert, Debussyt és Ravelt. De az ő barátságuk nem hasonlítható egyikhez sem. A világirodalomban azonban találunk rá példát. Ahogyan Goethe emlékezett vissza an-

nak idején Schillerrel való kapcsolatára, azt százhusz évvel később Kodály is elmondhatta volna minden változtatás nélkül kettejük társulásáról: „Azért volt oly egyedülálló, mert közös törekvéseinkben találtuk meg a legsodálatosabb köteléket, és nem szorultunk ezen túlmenően semmiféle úgynevezett különleges barátságra [...] bármennyire különbözött is kettőnk természete, törekvéseink mégis egyazon dologra irányultak, és ettől oly bensőségessé vált kapcsolatunk, hogy alapjában véve egyikünk sem tudott a másik nélkül élni.”

Valóban, Kodály és Bartók kiinduló pontja, programja is azonos volt, művészi pályájuk azonban kezdettől fogva külön úton haladt. Bartóké a hangszeres zene gyökeres megújításához, Kodályé a vokális muzsika reneszánszához vezetett. Bartók nemcsak elfogadta, igényelte is tudományosan képzetebb társa tanácsait, Kodály pedig igyekezett elhárítani minden akadályt a zseniálisnak elismert komponista elől.

Elérkezett azonban az 1940. esztendő, mely cezúrát jelentett mindkettőjük életében: Bartók feleségével együtt elhagyta az országot október 12-én. Mint Kodályné Emma asszony feljegyzéseiből tudjuk, azt remélték, hogy együtt utazhatnak Amerikába. Kodály számára viszont magától értetődő volt: ha egyikük távozik, a másiknak maradnia kell. „Itt maradni száz és egy okom volt. Elmenni csak egy lett volna” – jegyezte meg utóbb.

A kísértés tíz évvel később, gyökeresen megváltozott körülmények között, megismétlődött. Kodály 1950 februárjában három hónapos angliai hangversenykörútját befejezve haza készült feleségével. Londoni barátaiik figyelmeztették őket, hogy távollétük alatt Magyarországon szélsőséges baloldali elemek kerültek uralomra, ezért nekik kellemetlenségeik támadhatnak nyugati kapcsolataik miatt. Egy hiteles szemtanú, Ernst Roth, a Boosey and Hawkes kiadó igazgatója így örökítette meg emlékirataiban az eseményt: „Emma nagyon megriadt. Bizott magában, hogy el tud bánni mindenféle emberrel, de most tétovázott. Maradni akart. Kodályt nagyon szerették, tisztelték Angliában és Amerikában, műveit gyakran játszották, így tekintélyes jövedelemre számíthatott. De ő egy pillanatig sem tétovázott. Szokott nyugalmával megmagyarázta, hogy nem hagyhatja cserben a nagy népzenei kiadását, mely már a korrektúrájánál tart, sem azokat az embereket, akik számítanak rá. Ezt minden pátosz nélkül mondta, mint valami legmagától értetődőbb dolgot, melyért sem sajnálatot, sem csodálatot nem várt.”

Kodály hazatért. Híveiből, egykori tanítványaiból megszervezte a Tudományos Akadémia Népzene kutató csoportját, és fáradhatatlanul járta az országot, előadásokat tartott, kórusokat vezényelt – személyes megjelenésével lelket öntött a zenekultúra magukra hagyott munkásaiba.

A zeneszerző már korábban meg tudta teremteni műveiben Kelet és Nyugat, ősi és új páratlan egységét. Később megvalósította a kutató és alkotó tevékenység gyümölcsöző együttműködését is. Azt vallotta, hogy „A tudós annál különb, minél több van benne a művészből és viszont. Intuíció, fantázia nélkül a tudós legfeljebb téglahordója lehet tudományának. Művész pedig szoros belső rend,

szerkesztő logika nélkül megreked a művészet peremén.” Végül életének utolsó szakaszában a nevelő-kultúraszervező tevékenység szilárdította meg munkássága valamennyi ágának nagyszerű egységét. Hiszen a pedagógus bízta meg a komponistát kis kórusok, énekgyakorlatok írásával, az pedig a népzene kutató által gyűjtött anyagot dolgozta fel. A nevelő átfogó koncepciójának aranyalapját viszont a zeneszerző alkotásai jelentik.

A múltat feltáró tudós a jövő építéséhez keresett a pedagógus számára megfelelő támpontot. Szerinte ugyanis a szó igazi értelmében vett *nemzet* csak akkor születik meg „amikor a város felé indult falu, s a falu felé indult város összeér”. Kompozícióinak többsége akár példaként támaszthatja alá nézetét: dallamuk faluról, formájuk városból való.

Ő egész életét ennek az általa megálmodott, egységes nemzetnek a szolgálatába állította, ennek a kultúráját akarta európai színvonalra emelni – „vérségi kötelék nélkül is”. Flamand takácsok, német iparosok és lengyel nemesek leszármazottjaként fogalmazott így összegyűjtött írásainak előszavában. Önként vállalta magyarságát, mert úgy vélte: „Amint műveltnek nem lehet születni, úgy magyarnak se! Mindenki annyira művelt és magyar, amennyire meg tudta szerezni. Csak szerzett műveltség van, szerzett magyarság.” Nem faji, hanem morális alapon állt. Etikum és esztétikum tökéletes egysége jellemezte egész gondolkodását. Talán ezért is voltak mindig lelkes hívei és ádáz ellenfelei. Méltán választotta az előbbiek egyike, Alexander Ringer professzor, róla tartott előadása címéül a latin kifejezést: „Vir iustus in musica”.

Aki közelebbről ismerte őt, vagy behatóan tanulmányozta munkásságát, nem tagadhatja meg tőle csodálatát. Fel kell ismernie, mennyire időszerű ma is felfogása. A művészet egyik feladatának tekintette, hogy kibékítse az embert a világgal. Hitte és hirdette, hogy ha zeneileg műveltebb lesz az emberiség, békésebb lesz az élet a földön. Erre azonban csak a jó zene alkalmas, mert abból erkölcsi komolyság sugárzik. Az értéktelen, rossz zene viszont rombolja az etikus magatartást. Ezért tartotta egyre fontosabbnak az ízlésnevelést, hogy már az ifjúság különbséget tudjon tenni köztük. Lehet őt idealistának tartani, de naivnak semmiképp. Tisztában volt azzal, hogy minden, ami igaz és értékes, kisebbségben van az életben. Az erkölcs, az értelem nem képes oly népszerűvé válni, mint a szenvedély, az érzelem. Ezért hódíthat globalizálódó világunkban az alantas igényeket kielégítő sekélyes szubkultúra.

Tudomásul kell vennünk, hogy kisebbségben vagyunk. Ahogy az Írás mondja: „Az aratnivaló sok, de a munkás kevés.” Mégsem adhatjuk fel, hogy az igazat, az értékeset hirdessük, hiszen jövőnk a tét. Ifjúságunk sorsa a tanárok és a művészek kezében van. A feladat nem könnyű, de erőt hozzá Kodály tanításából, hitet pedig az ő magatartásából meríthetünk.